

**КАТЕННИТЕ КОМЕНТАРИ НА СВ. КИРИЛ
АЛЕКСАНДРИЙСКИ ВЪРХУ КНИГА НА ПРОРОК ИСАЙЯ:
ПРЕСЛАВСКОТО НАСЛЕДСТВО В СРЕДНОБЪЛГАРСКА
И РУСКА РЕДАКЦИЯ**

Гл. ас. д-р Стиляна Баталова

(Кирило-Методиевски научен център при Българска академия на науките, София)

**THE CATENA COMMENTARIES ON THE BOOK OF PROPHET
ISAIAH BY ST. CYRIL OF ALEXANDRIA: THE PRESLAVIAN
HERITAGE IN MIDDLE BULGARIAN AND RUSSIAN
MANUSCRIPT TRADITION**

Ch. Assist. Prof. Dr. Stilyana Batalova

(Cyrillo-Methodian research centre at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia)

Abstract: The article discusses some scholia by St. Cyril of Alexandria from the Greek Catena on the Book of Prophet Isaiah in comparison with the Preslav translation according to several representatives of the two Slavonic manuscript traditions – the Middle Bulgarian (F.I. 461 from the Russian National Library in Saint Petersburg) and the Russian ones (Mss. Chudovski 182, 183 and 184 from the State Historical Museum in Moscow and Ms. 89 and Ms. 90 from the Collection of the Troitse-Sergieva Laura). The parallels between the Greek and Slavonic manuscript traditions make it possible to draw the following conclusions. The complex Slavonic tradition should be explored because the Middle Bulgarian manuscript tradition is incomplete and represents only a part of the Preslav translation, and the conclusions made on its basis are incomplete. The parallel study of the Slavonic translation with samples from the Greek Catenae shows that it is insufficient to work only with the full text of the commentary in Patrologia Graeca, as some translation decisions in Slavonic can be explained only by the Greek source used. The study of the scholia by St. Cyril of Alexandria in Slavonic translation, as well as the study of the scholia by Theodulus and John Chrysostom, point to the possibility that the Slavonic translation represents unknown or today unpreserved abbreviated version of the Greek catena.

Keywords: Cyril of Alexandria, Slavonic translation, Greek catena, Book of Isaiah, scholia.

Славянският превод на *Книга на пророк Исая с тълкувания* е обект на засилен интерес основно в посока на изследване на библейския текст вече повече от сто години, като се започне с монографичното изследване на Ив. Евсеев (**Евсеев 1897**). Коментарите на светите отци в него обаче привличат вниманието едва напоследък (**Мострова 2008**, 281–290; **Мострова 2009**, 239–250; **Баталова 2013**, 211–232; **Баталова 2016**, 405–423; **Batalova 2017**, 83–96). Намирането на текст-източник на тази книга с тълкувания е сложна задача, възможно дори и неосъществима в близко бъдеще, доколкото не става дума за тълкувания от един автор, а гръцката катенна традиция върху текста на споменатата библейска книга е сравнително богата и при това слабоизучена. Известните днес гръцки катенни ръкописи върху Книга на пророк Исая са най-малко 44 на брой (**Rahlfs 1914**, 428–430), разпределени в четири катенни подтипа. От тях двадесет и осем са генетично свързани помежду си и вероятно имат отношение към източника на славянския превод¹. Текстът на гръцката катена върху Исая има различен облик в различните ръкописи било заради вариращия състав и обхват на коментарите, било заради оформлението на текстовото поле. Затова не е без значение да се отбележи, че в рамките на различните подтипове често е трудно да се намерят два ръкописа с напълно еднакъв състав. Изследването на гръцката *Катена върху Исая*, започнато от М. фон Фаулхабер (**Faulhaber 1899**, 39–86) подобно това на Ив. Евсеев преди повече от век поставя повече въпроси, отколкото да дава отговори. М. фон Фаулхабер установява в изследваните от него римски ръкописи наличие на две родствени катени – *Катена на Йоан Друнгарий*, която означава като А и *Катена на Андрей Презвитер* – С. Въз основа на наблюдения върху увода към *Катената на Йоан Друнгарий*, структурата и обхвата на коментарите в двете катени, както и след анализ на „бележка-подпис“ към катената на Андрей Презвитер, Фаулхабер заключава, че катената на презвитер Андрей е по-ранна от тази на Йоан Друнгарий (**Faulhaber 1899**, 85–86). Времето на съставяне на гръцката катена Фаулхабер отнася към VII–VIII в. (**Faulhaber 1899**, 58). В изследването му обаче няма ясно, какво ли остава последователно описание на състава на катената в изследваните от него седем римски ръкописи, сред които три от най-ранните достигнали до нас, датиращи от около средата на X до XI в. Това са Chisianus R.VIII.54 (87), Vaticanus Graecus 755 (309) и Ottobonianus 452 (91)², които се съхраняват във Ватиканската апостолическа библиотека, Ватикан. Сто години по-късно все още не се стига до издания на трите основни разновидности на тази гръцка катена, които в репертоара на Каро и Лийцман (**Karo et Lietzmann 1902**, 334–339) са

¹ Вж. Pinakes, Catenae, In Isaiam, Catena Iohannis Drungarii <http://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/recension/152/> (последен достъп 31.1.2018).

² В скоби са цитирани номерата, с които ръкописите присъстват в изданието на Исая на Холмс и Парсънс (**Holmes, Parsons 1827**), в описа на Ралфс и в апарата на Книга на пророк Исая в изданието на Септуагинта от Й. Циглер (**Ziegler 1939**).

дадени като три типа (I–III), а в *Clavis Patrum Graecorum* (CPG 1980, 216–217) са описани под общ номер – С 60. В репертоара на Каро и Лийцман се посочват някои основни разлики в началото на катената – броя на уводите и началата на първите схолии, но не ни се дава почти никаква информация за състава и съдържанието на текстовете на катенните типове в известните ръкописи, какви са библейските перикопи³, от кои автори и какви схолии има към тях и т.н., все въпроси, които биха били ясни най-вече от едно издание на текста. Като се има предвид значително по-големият размер на гръцките ръкописи⁴ спрямо славянските и фактът, че в гръцката катена към библейските стихове или части от стихове има обикновено повече от един коментар, а в славянския превод има повече от един коментар, означен с леми, само за два стиха в началото⁵, най-логично е да предположим, че е възможно да е налице селекция от някой гръцки катенен тип. Тук трябва да припомним най-общо как изглежда тази славянска екзегетическа книга. В руските ръкописи тя е разделена на три части: Ис. 1–14, 32 с коментари от различни автори, Ис. 15, 1–51 гл. само библейски стихове с някои липси, от Ис. 52:1 до края с анонимни коментари (Баталова 2016, 420; Batalova 2017, 91). В среднобългарската версия са включени избрани стихове от така описаната първа и трета част, регистрирана в руските ръкописи, но с някои непоследователности (Thomson 1998, 858; Баталова 2013, 219–225). Допускане, че славянският превод е всъщност може би превод на извлечение ми се струва много вероятно затова, защото в първата му част, където има атрибуиращи леми към отделните схолии, тълкувателите са ограничен брой. Това са Василий Велики, Кирил Александрийски, Теодорит Кирски, Йоан Златоуст, Севериан Гавалски и Теодул. Последният автор е познат само в руската редакция на преславския превод. От друга страна, Фаулхабер посочва, че в гръцката катена са налице схолии от седемнадесет автори (Faulhaber 1899, 49). Към тях трябва да се добави Теодул (Karo et Lietzmann 1902, 335), схолии от когото са засвидетелствани в отделни ръкописи. Мнозина от цитираните от изследователите на гръцката катена автори отсъстват в славянския превод. Най-значимият сред тях е Евсевий Кесарийски, комуто в гръцката катена принадлежат над хиляда схолии (Faulhaber 1899, 49). Идентифицирането на схолиите в славянския превод обаче показва, че:

³ В настоящата публикация под *перикопи* се има предвид набор от библейски стихове, с общ смисъл, сюжет или богословска идея, който е разтълкуван от гръцките богослови от IV–V в. Под перикопи не се има предвид откъсите за литургическо четене, тъй като цялата книга не е предназначена за богослужбени цели.

⁴ Например Chisianus R.VIII.54 е с размери 42x33 см, броят на листовите на Катената върху книга на пророк Исая е 155, при около 55 реда на страница. Parisinus Gr. 156 (X в.) от френската национална библиотека в Париж е с размери 27x19 см, 292 л. и 32 реда на страница.

⁵ Към Исая 1:1 и 1:2 има коментари от св. Василий и Теодорит Кирски.

а) в него има засвидетелствани рядко срещани автори като Теодул, чиито схолии в славянски превод не съвпадат със запазените днес гръцки схолии от този автор⁶. За съжаление запазените гръцки фрагменти на Теодул са схолии към тази част, която е с отстранени коментари в славянски превод;

б) автори по-широко представени, отколкото в известните гръцки образци на катената – Йоан Златоуст. В славянския превод има осемнадесет схолии от този автор, срещу пет в гръцките катени.

Тези наблюдения струва ми се мотивират като необходимост изучаването на сегментацията на библейски перикопи, подбора на схолиите към тях и тяхното авторство като един своеобразен индикатор за характера на изходното съчинение и насочват към отговора на въпроса дали, в случай че то е катена, до нас не е достигнал някакъв запазен клон на византийската традиция на известната ни катена, но със собствени типови черти. Изследването на коментарите на Кирил Александрийски в славянски превод е от особен интерес. То би осветлило въпроса за връзката на преводната традиция с гръцките източници, тъй като схолиите от Кирил Александрийски са най-многобройни в гръцката катена и той е *носецията* в идейно и структурно отношение автор. Значението му се подчертава и от публикувания за пръв път от Бернар дьо Монфокон предговор към катената на Йоан Друнгарий (Montfaucon 1707: 350–351), в който се цитира писмо 44 на Кирил Александрийски до александрийския свещеник Евлогий, в което той казва:

Οὐ πάντα ὅσα λέγουσιν οἱ αἰρετικοὶ φεύγειν καὶ παραιτεῖσθαι χρῆ, πολλὰ γὰρ ὁμολογοῦσιν ὧν καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν. (Cyril of Alexandria, 62).

“Не трябва да се отбягват и да не се приемат всички неща, които казват еретиците, понеже признават много неща от тези, които и ние признаваме”

Въпреки че най-много схолии в частта върху Ис. 1 – 14 гл. в славянския превод принадлежат на Теодорит Кирски, от началото на 52 гл. нататък схолиите са предадени като анонимни, но са изцяло от Кирил Александрийски (Баталова 2016, 417).

За целите на изследването поради трудния достъп до тях са използвани ограничен брой гръцки ръкописи, съдържащи целия библейски текст на Книга на пророк Исая, но с различен брой и обхват на схолиите от различни отци на църквата и от хетеродокси. Това са:

а) Chisianus R.VIII.54 от втора половина на X в., Ватиканска апостолическа библиотека. Той е свидетел, представящ катена тип I по Каро-Лийцман, известна повече като *Катена на Йоан Друнгарий*.

⁶ По въпроса предстои отпечатването на публикация от Н. Шаранков и Ст. Баталова, изготвена въз основа техния доклад „Теодуловите фрагменти върху книга на пророк Исая: теми и догадки“, четен на Международна научна конференция „Библейската ръкописна традиция между лексикографията, текстологията и литературната история“, София, 7–8 септември 2017 г.

Б) Parisinus Graecus 156 от втора половина на X в., Френска национална библиотека, Париж. Той е основен представител на тип III по Каро-Лийцман, по-кратка катена от Тип I, която обаче съдържа аналогична бележка, с описаната като тип II *Катена на Андрей Презвитер*.

В) За проследяване на сегментацията на библейските перикопи в първата част на текста на пълния коментар на Кирил Александрийски е използван също и Parisinus Graecus 836 от X в., от Френска национална библиотека, Париж. Това е ръкописът, който стои в основата на изданието на тази част от Коментара на св. Кирил Александрийски върху Книга на пророк Исайя в *Patrologia Graeca* T. 70 (*Cyrillus Alexandrinus*, 9).

Наблюденията върху славянския превод са върху следните ръкописи и издания на славянската катена:

а) среднобългарската редакция е представена по ръкопис F. I. 461 от последната четвърт на XIV в., Руска национална библиотека, Санкт Петербург⁷.

б) руската редакция е представена по:

– руски ръкописи, представящи същия превод в системата на т. нар. *Тълковни пророци*: ръкопис 90 от Троице-Сергиева Лавра (нататък ТСЛ) (от 1489 г.)⁸, ръкопис 89 от ТСЛ (XVI в.)⁹, Чудовски 182, Чудовски 183 и Чудовски 184 (втора половина на XV – началото на XVI в.) от Държавния исторически музей в Москва¹⁰.

– Великите чети-миней на митрополит Макарий (нататък в текста ВЧМ) (*Weiber, Skurko, Smidt 2009*, 710–815), където текстът е същият като този в руските ръкописи на *Тълковните пророци*, без да са отстранени или отбелязани в апарата погрешните атрибуиращи лемни.

Тези славянски носители трябва да бъдат изследвани и разглеждани в своята съвкупност, тъй като представят историята на интересуващия ни Преславски превод в нейната цялост.

Неотдавна в свои публикации (*Баталова 2016*, 415; *Batalova 2017*, 87) коментирах наличието на числови означения в полето на F. I. 461, които ясно показват, че текстът в този ръкопис е извлечение от пълния преславски превод. Числата показват поредния номер на съответните библейски перикопи и схолии към тях в пълния превод и това е лесно установимо при съпоставка с текста

---

⁷ За целите на моята работа ми е предоставен от Св. Николова наборен текст на Книга на пророк Исайя с тълкования по F.I.461, изготвен от покойната Тая Попова. Ръкописът не е работен от мен de visu.

⁸ <http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=90&col=1&Submit=%CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC> (последен достъп 26 октомври 2017).

⁹ <http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=89&col=1&Submit=%CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC> (последен достъп 26 октомври 2017).

¹⁰ Работата по посочените ръкописи от сбирката на Чудовския манастир е по дигитални снимки.

в руските преписи, зависими от общ протограф – преписът на Упир Лихий, а те както е добре известно са консервативни.

Сравнението на славянските свидетели с гръцките източници показва следното в обобщен вид. Трудно е да се установят прилики в сегментацията на славянския превод с гръцките катенни ръкописи, защото там формирането на перикопите е силно зависимо от оформлението на текстовото поле. Използваните гръцки катени от средата на Х в. са по-скоро от типа на т. нар. *обрамчващи катени*, за разлика от славянския превод, който е от типа на *широките катени*. Затова сегментацията би могла да се сравни и с тази в пълния гръцки коментар. При направения преглед се установи, че в първата част на катената върху Исайя (1–14 гл.), в руските ръкописи има 25 схолии от Кирил Александрийски, а от тях само три съвпадат със среднобългарската традиция – с означения 44 (мд'), 68 (ѡи') и 101 (ра'). Сегментацията на библейския текст в превода не съвпада с пълния гръцки коментар в 8 от 25 случая. В третата част на славянския превод (52–66 гл.), където в руската традиция има 73 схолии от Кирил Александрийски, с които съвпадат 37 от среднобългарските, сегментацията се различава в 22 случая от тази на пълния гръцки коментар. В среднобългарския Ф. I. 461 в полетата на текста, а и в текстовото поле отсъстват, доколкото ми е известно¹¹, както тематични рубрики, така и литургически адреси. В руската традиция обаче има малко на брой такива в първата част и по-обилно в последната част, която разглежда есхатологията от края на Второ- и Третоисайя в христологичен план. Прегледът на перикопите и схолиите близо до края на първата част показва, че в изходния текст на това място е имало предпочитание към тълкувания на св. Кирил Александрийски и са се образували гроздове от негови схолии на определени теми към стихове от 13 и 14 глава, където в коментарите в исторически план са представени пророчеството за „остатъка“ – избрания народ, също за наказанието на злото семе и т. н. Съвпадащите в двете славянски традиции тълкувания с паралел в гръцки са коментари към 2:11, 5:2, 7:15–16,1. Тези библейски стихове са от първата част на Протоисайя, в която са пророчествата срещу Иуда и Израил. Темите на тези библейски стихове са:

а) 2:11 е за превъзходството на Божествената сила над човека и нуждата от смирение у последния;

б) 5:2 е за избраното лозе „*сориx*“, което ражда само тръни, въпреки всичката грижа на Бог за него;

в) 7:15–16,1 съдържа част от Исаеовото пророчеството за Емануил.

Първите два библейски стиха присъстват в състава на паримии част от службите по време на Великопостния цикъл – 2:11 първата седмица на утрения в сряда и четвъртък, 5:2 – втора седмица, утрения в понеделник. А 7:15–16 е тематично свързан с паримия 7:1–14 за утренията в петък втора седмица от Ве-

¹¹ Вж. по-горе бел. 7.

ликия пост (**Рибарова, Хауптова, Илиевски 1998**, 430–431; **Баталова 2013**, 230–231).

Паралелите на славянските свидетели с гръцките ръкописи, представящи тип I и III на катената показват следното:

Сегментацията на библейския текст в гръцките източници е различна от тази в славянските. Срещу Ис. 2:11 в славянския превод, в катена тип I има една по-голяма перикопа обхващаща Ис. 2:10–12a –

ια' καὶ νῦν εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας **ιβ'** καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῆ θραῦσαι τὴν γῆν. **ιγ'** 11 οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψηλοί, **ιδ'** ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός· **ιε'** καὶ ταπεινωθήσεται τὸ ὕψος τῶν ἀνθρώπων, **ις'** καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. **ιζ'** 12 ἡμέρα γὰρ Κυρίου σαβαὼθ **ιη'** ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον. (Chis. R.VIII.54, f. 99 v)

В катена тип III на перикопата от тип I отговарят няколко библейски перикопи, със сления състав: ι'-ια' (Ис. 2:10.1), Par. Gr. 156, f. 14 r; ιβ'- ιγ' (Ис. 2:10, 2–11,1), Par. Gr. 156, f. 14 v и ιε'-ις' (Ис. 2:11,2–12,1), Par. Gr. 156, f. 14 v. Пропуснато е означение ιδ', като тази част от стиха е в състава на ιγ'.

Схолия ιγ' (13) от |β| в гръцката катенна традиция по тип I (Chisianus RVIII54, f. 99v), в III (Par. Gr. 156, f. 14v) се явява като ιβ' и не съвпада със славянския превод, защото гръцкият текст започва по-рано, изпуска съдържанието, съответстващо на славянския превод:

ιγ'(ιβ') ὀφθαλμοὺς γὰρ Κυρίου ἐν τούτοις φησὶν, τὰς οἰονεὶ προαναβλέψεις καὶ βουλὰς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, καὶ τὰς ἐφ' ἐκάστῳ πράγματι κρίσεις. δεῖ δε ἡμᾶς μὴ δυνάμεσιν ἰδίαις ἐπιθαρσεῖν, ἀπονέμειν δὲ μᾶλλον τὸ πᾶν δύνασθαι Θεῷ. καὶ αὐτὸν ἐπίκουρον ποιεῖσθαι φιλεῖν, ὅταν τι τῶν δεινῶν ἐπιφέρηται ἡμῖν δι' ἁμαρτίας, (Срв. **Cyrillus Alexandrinus**, 85, lin.13–15 et lin. 36–39)¹²

Сегментацията на библейския текст в славянския превод не съвпада напълно също с тази в пълния гръцки коментар, където схолията е към Ис. 2:10–11.

Славянските версии напълно съвпадат помежду си по обхват и съдържание, а отбелязания в полето на F.I. 461 номер на коментара съответства на поредния номер в руската традиция – в *Тълковните пророци* и ВЧМ.

¹² Курсивът тук маркира кои са двата цитата, които са формирали схолията и къде е мястото на изпуснатия текст, който виждаме в славянския превод.

Cyrillus Alexandrinus, 85, lin. 15-34	F. I. 461, 315r	Чудовски 184, 104r	BЧМ (Weier, Skurko, Smidt 2009, 719)
<p>καὶ νῦν εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου· καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῆ θραῦσαι τὴν γῆν. 11 οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψηλοί, ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός· καὶ ταπεινωθήσεται τὸ ὕψος τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὑψωθήσεται Κύριος ὁ μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.</p>	<p>ⲙⲁⲔ̅ Очи во Ⲓ̀ни высоцѣ, а члѣкѣ сѣмѣренѣ· и ѡ̀внизѣеть высота члѣа· и вѣзнесет сѧ Ⲓ̀б̅ ѣдинѣ вѣ днѣ ѡ̀нѣ.</p>	<p>Очи во Ⲓ̀ни высоцѣ. а члѣкѣ сѣмѣренѣ. и ѡ̀внизѣеть высота члѣа. и вѣзнесеть сѧ Ⲓ̀б̅ ѣдинѣ вѣ днѣ ѡ̀нѣ.</p>	<p>Очи во Ⲓ̀ни вѣсоцѣ. а члѣкѣ смиренѣ и ѡ̀в'низѣеть вѣсока члѣа. и вознесеть сѧ Ⲓ̀б̅ ѣдинѣ вѣ днѣ ѡ̀нѣ.</p>
<p>Ἄνθρωποι μὲν γὰρ μικροὶ μετὰ τὴν φύσιν ὄντες καὶ τὸν νοῦν, μικρὰ καὶ βουλευόνται, καὶ λογίζονται ταπεινά. Ὑψηλὸς δὲ ὑπάρχων ὁ τῶν ὄλων Θεὸς, καὶ ἐν ἀπορρήτοις ὑπεροχαῖς ταῖς κατὰ πάντων νοοῦμενος, ἅμαχον ἔχει τὴν σκέψιν. Οὐ γὰρ ἂν δύναιτό τις ἀνθυπενευκεῖν, ἢ βουλήν, ἢ ἐπικουρίαν ἀποσκευάσασθαι δυναμένην τὰς ἐκ τῶν θείων σκεμμάτων ἐπαγωγὰς. Μαθήσεσθαι δὲ τοῦτο φησι, καίτοι πάλα μὴ εἰδότας τοὺς Ἰουδαίους, ὅταν αὐτῶν ὁ δεινὸς κατασκήψη πόλεμος, καὶ πᾶσα μὲν ἢ ἐπαμύνουσα χεῖρ</p>	<p>ⲙⲁⲔ̅ (44) Кирилово Члѣци Ѥ̀бо малии вещїѡ и оумомѣ сѣще· малыи сѣвѣшаважѣтъ и сѣмышлѣаѣтъ· высокъ же вещїѡ сыи, вѣсѧ бѡгѣ вѣспротивны и ма̅, помышленїе· познаете же се̅, егда вѣдна̅ нападетъ рать и вѣсѣ рѣка ѡ̀мѣстїе творащи и змаѣчетъ· и ѡ̀ тоу мыслит сѧ члѣкѣ сѣвѣ· рѣкѣ, и ни же надѣахѣ сѧ оуцѣлѣти рати· нж тѣгда искоусившем сѧ</p>	<p>Кѣрилово сказанїе Члѣци оуѣо мали. И вещїѡ и оумомѣ соуше. малыи сѣвѣшаваюше. и сѣмышлаюше высокѣ вещїѡ сыи. вѣсѣхѣ бѣ вѣзѣ противны и маѣ. пумышленїе. познаете же се егда вѣднана раѣ нападетѣ. и вѣсѣ рѣка ѡ̀мѣстїе творащи измаѣчетъ. и ѡ̀мыслит сѧ члѣкѣ сѣвѣтѣ. рѣчи и. и ниже надѣахѣ сѧ оуцѣлѣти рати. нѣ тогда искоусивѣше сѧ.</p>	<p>Кирилово Члѣци оуѣо мали и вещїѡ и оумомѣ соуше. малыи сѣвѣшаваюше. и смѣшлаюше высокѣ же вещїѡ сыи. вѣсѣхѣ бѣ вѣзѣ противны и маѣ помышленїе. пвзнаетѣ же се егда вѣдана̅ раѣ нападетѣ. и вѣсѣ рѣка ѡ̀мѣстїе творащи измаѣчетѣ. и ѡ̀мыслит сѧ члѣкѣ сѣвѣтѣ. рѣчи и и ниже надѣахѣ сѧ оуцѣлѣти рати. но тѡгда искоусивѣше сѧ.</p>

<p>ἀτονήση, ἀπρακτῆ- ση δὲ καὶ ἀνθρωπίνης βουλῆς εὐρήματα, δι' ὧν ἐνόμισαν τάχα που καὶ διαφεύγειν δύνασθαι τὰς ἐκ τοῦ πολέμου συμφοράς. Οὐκοῦν ἢ πείρα δεῖξει, φησὶν, ὅτι ταπεινὸς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ταπει- νωθήσεται τὸ ὕψος τῶν ἀνθρώπων, ὑψωθήσεται δὲ Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ὡσπερ ἔφην ἀρτίως, ἐλεγχόμε- νης αὐτῶν ἰσχύος ἀπά- σης ὡς ἀδρανοῦς, τῆς θείας δυνάμεως ἢ ὑπε- ροχῇ γνωριμωτάτῃ τοῖς πελοιθόσι γενήσεται.</p>	<p>о҃вѣдѣть·іако вѣсѣ высота члѣтѣ ѡбнизѣеть· и вѣзнесет сѧ г҃ѣ ѣдинѣ· вѣ тѣ днь, вѣнже ѡбличит сѧ сила и крѣпость· пострадавѣшии мжкж.</p>	<p>о҃вѣдѣть іако вса высота члѣка ѡв'низѣеть. и вѣзнесет сѧ г҃ѣ ѣдинѣ вѣ тѣ днь. вѣ нь же ѡбличит сѧ сила и крѣпость пострадавѣшии моукѣ.</p>	<p>о҃вѣдѣть іако вса высота члѣка ѡв'низѣеть. и вознесет сѧ г҃ѣ ѣдинѣ в тѣ днь. вв н' же ѡбличит сѧ сила и крѣпость пострадав'шии мѣкѣ.</p>
--	---	---	---

На коментара към Ис. 2:11 в славянските свидетели отговаря некурсивираният гръцки текст от пълния коментар, какъвто в катена тип I и III не се открива.

Следващото съпадение между среднобългарската и руската редакция е коментарът на св. Кирил Александрийски за Ис. 5:2,1.

Cyrillus Alexandrinus, 136 C-137B	F. I. 461, f. 317 r	Чудовски 184, f. 110v	ВЧМ, 725
<p>Ис. 5:1,2-2 <i>Ἀμπελῶν ἐγενήθη τῶ ἡγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι. Καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα καὶ ἐφύτευσα ἄμπελον Σωρήχ καὶ ὠκοδόμησα πύργον</i></p>	<p>ѣи (68) И градомѣ ѡвложихѣ и о҃колиѣ, и насадихѣ винигрѣ· сѣтворихѣ и сѣградихѣ стлѣпѣ срѣдѣ его· и тѣскѣ ископѣ вѣ немѣ·</p>	<p>И градомѣ ѡвложихѣ. и о҃колиѣ. и насади виноградѣ <i>изѣбранѣи</i>* сѡрихѣ. и сѣградѣ стлѣпѣ срѣдѣ его. и тѣскѣ ископѣ вѣ немѣ.</p>	<p>И градѣ ѡвложи. и о҃колихѣ. и насадихѣ виногрѣ сориѣ. и соградѣ стѡлпѣ срѣди его. и тѣскѣ ископѣ вѣ немѣ.</p>

* Думата е дописана в полето. Отсъства в Чудовски 182, f. 77 vb, Чудовски 183, f. 124v, ТСЛ 89, f. 60v. Присъства в ТСЛ 90, f. 113r] изкранѣи.

<p>ἐν μέσῳ αὐτοῦ καὶ προλήνιον ὄρυζα ἐν αὐτῷ· καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλήν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας.</p>			
<p>136C Ἀμπελῶνι παρεικάσας τὸν Ἰσραὴλ.... 137A Καταφυτεύσας δὴ οὖν τὸν ἀμπελῶνα, φησὶ, καὶ φραγμὸν περιέθηκα, καὶ ἐχαράκωσα, καὶ κατεφύτευσα ἄμπελον Σωρήκ. Περιεδέδετο δὲ καθάπερ τινὶ φραγμῷ, καὶ ἀγγελικαῖς δυνάμεσι, καὶ ταῖς ἄνωθεν ἐπικουρίαις ὁ Ἰσραὴλ... Ἐως γὰρ οὕτως ὁ ἐξ αὐτῶν καὶ ἀδιαλώβητος ἔσται καρπός. Τοιοῦτόν τι πέπραχε καὶ ὁ τῶν ὄλων Θεός, νόμῳ τῷ διὰ Μωσέως μονονουχὶ χαρακώσας τὸν ἀμπελῶνα τὸν νοητὸν, ἵνα μὴ εἰς γῆν ἐρριμμένος, καὶ μόνα φρονῶν τὰ σαρκὸς καταφθείρηται πολυτρόπως, ...</p>	<p>Кирилловъ Виноградѣ прилагаѣтъ ἱερλιμα· съ виноградъ, ἢ ωгради ἢ ἢ наколи· аγγλκыйми силами· и съ вышнннми помощми· наколенннм же възнесень въ, ἢ подѣтъ· закономъ даномъ мѡυсѣев· да не на земли вълепъ· тако ἢ лоза неколена, плѣтнннми помыслы нстлѣтъ· сорѣ же по жидовскѣ языкоу, нзбранныи винигрѣ са рѣтъ, ἢ плѣннн· съгради же са въ иерлнмѣ и храмъ бѣжнн· и трѣвннкъ въ тѣска мѣсто ἢ стлѣпа·</p>	<p>Кѣрилово. Виноградѣ прилагаѣтъ <u>нзлда</u> съ виноградъ и ωгради. и наколи англьскыими силами и съ вышнннми помощми. наколенннмъ вънесенъ въсть. и подѣтѣтъ. законѡ данннмъ Моисѣю. да не на земли вълепъ акы³ лоза неколена. плѣтнннми помыслы нстлѣтъ. Сωрн⁴ же по жидовскоу языкѣ нзбраннн виноградъ са наречетъ и плѣтннн. съгради же са въ <u>Инелнмѣ</u>. и храмъ бѣжнн. и трѣвннкъ въ тѣска мѣсто и стлѣпа. —</p>	<p>скѣ. Кирилово. Виноградѣ прилагаѣтъ <u>нлѣ</u>. съ виноградъ и ωгради. и наколи агльскыими помощми. наколенннмъ же вознесенъ въ. и подѣтѣтъ законѡмъ данннмъ моисею да не на земли вълепъ. акы³ лоза неполезна. плѣтнннми помыслы нстлѣтъ. сорѣ же по жидовскоу языкоу. нзбранныи виноградъ са наречетъ и плѣтннн. съгради же са во иерлнмѣ и храѣ бѣжнн и трѣвннкъ въ тѣска мѣсто и стлѣпа.</p>

³ ТСЛ 90, f. 113 r] тако.

⁴ ТСЛ 90, f. 113 r] събрихъ.

<p>Ἵτι δὲ καὶ εὐγενῆς ὁ ἀμπελῶν, διατρανοῖ λέγων, οὐχ ἀπλῶς τὴν τυχοῦσαν ἄμπελον ἐν τῷ πίνοντι πεφυτεῦσθαι τόπῳ, ἀλλὰ γὰρ Σωρῆκ, τοῦτ' ἔστιν, ἐκλεκτὴν. Ἑβραίοις δὲ δοκεῖ, καὶ εἶδος ἀμπέλου, ἥτ' οὖν ὄνομα καλῆς καὶ εὐφορωτάτης διὰ τοῦ Σωρῆκ σημαίνεσθαι. « Ὁικοδόμησα δὲ, φησὶ, καὶ πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ, καὶ προλήνιον ὄρυζα ἐν αὐτῷ. » Ἐγγήγερται γὰρ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ὁ διαβόητος ἐκεῖνος νεῶς, οἷόν τις πύργος καὶ ἐνδιαίτημα Θεοῦ, καὶ μὴν ὄρυκται καὶ προλήνιον.*</p>			
---	--	--	--

В рамките на гръцката катенна ръкописна традиция частта от стиха, отговаряща на славянския превод е разделена на четири части – *ια'*, *ιβ'*, *ιγ'*, *ιδ'* от |ς|. Библейските перикопи в двата гръцки катенни типа имат различен обхват. В Chis. R.VIII.54 представител от тип I, перикопата е *θ'* – *ις'* (Ис. 5:1,2–2), обхващат ѝ е същият като този в пълния гръцки коментар:

θ' ἀμπελῶν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ **ι'** ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίνοντι. **ια'** καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα καὶ ἐφύτευσα **ιβ'** ἄμπελον Σωρῆκ¹³ **ιγ'** καὶ ὠκοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ **ιδ'** καὶ προλήνιον ὄρυζα ἐν αὐτῷ· **ιε'** καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, **ις'** ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. (f. 106r)

В Par. Gr. 156 същите стихове, със същите означения, имат друга организация в перикопи: *θ'* – *ι'* (f. 24 v), *ια'* (f. 25r), *ιβ'* – *ιδ'* (f. 25r), а *ις'* е част от следваща перикопи- *ις'*-*ιθ'* (f. 25r), чийто обхват е Ис. 5:2,2–4.

* Курсивираният текст няма отражение в славянския превод и вероятно е отсъствал в гръцката подложка.

¹³ В Par. Gr. 156, f. 25r] Σωρῆκ.

Въпреки че лемата към θ' е *τοῦ ἁγίου Κυρίλλου* (Chis.R.VIII.54, f. 106r) или *Κυρίλλου* (Par. Gr., f. 24v), схолията *Ἀμπελῶνα λέγει τὸν λαὸν – πᾶσαν ἀληθινήν* е от *Тълкувания върху Исая* от св. Василий Велики (Basilio, 7). Прегледът на останалите схолии към описаните перикопи в двата гръцки свидетеля за катена тип I и III показват, че в катенен тип I по Chisianus R.VIII.54 има само две схолии от Кирил Александрийски – за $\iota\alpha'$. Първата е от Коментара на св. Кирил Александрийски върху Евангелие по Матей: *τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου Διὰ τούτων – ἐπικουρίας διήμαρτον* (Chis.R.VIII.54, f. 106r). Втората схолия *Περιφράττοντος γὰρ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ – ἔτοιμοι εἰς διαπλῆγην* не отговаря на текста в славянския превод, което не е изненадващо, тъй като при преглед на пълния коментар откриваме текста на схолията в коментара към Ис. 5:5–6 (Cyrillus Alexandrinus, 140, lin. 51–55). В катенен тип III по Par. Gr. 156 схолии $\iota\alpha'$ от Кирил Александрийски отсъстват. От приведения в таблицата цитат по пълния гръцки коментар се вижда, че няма пълно припокриване между библейския текст там и славянската преводна библейска перикопа, а схолията в славянския превод е извлечение спрямо тълкованието в пълния коментар на св. Кирил. Предадена е същината на сравнението на Израил с избраното лозе *сорих*, без задълбоченото обяснение на св. Кирил за процеса по създаване на благоприятни условия за избраното лозе, включващо и три цитата от Псалтира. Трябва да се отбележи, че в среднобългарския ръкопис не откриваме библейския текст думата *сорихъ*. В руската традиция обаче тя присъства, предавайки точно гръцкия текст и на пълния коментар, и на катенната версия. В тълкованието в преславски превод и в двете редакции е налице обяснението на еврейската дума שָׂרִיף , предадена в гръцка транслитерация *Σωρήχ* и оттам в славянски – *Сωрихъ*. В славянския тълковен текст в среднобългарска и руска редакция има няколко малки разлики. В среднобългарския текст вместо *Израил* в началото на тълкованието е написано *Йерусалим*, но в руската традиция – и в тази на *Тълковните пророци*, и във ВЧМ, също като в гръцки, на това място стои *Израил*. В останалата част текстът на *Книга на пророк Исая с тълкувания* в *Тълковните пророци* е същият като този в F.I. 461. Любопитна отлика е лоза *неколена* в среднобългарски и в руската редакция в *Тълковните пророци* и замяната му с лоза *неполезна* във ВЧМ.

В рамките на това тълкование в славянски превод, в някои от използваните руски ръкописи има два червени инициала и вторият е там, където започва частта за *Сωрихъ*¹⁴. Понеже в гръцките катенни ръкописи често присъстват схолии от един и същи автор към един и същи стих, респективно с едно и също означение, възможно е червените инициали в славянските ръкописи да са отражение на едно от гръцките графични решения в следните случаи:

¹⁴ Отсъства червен инициал в ТСЛ 90, f. 113 r; Чуд. 182, f. 77vb; в Чуд. 183, f.124v е инициал, но не е червен.

а) две схолии с един и същи номер от един и същи автор, разположени една под друга или

б) една схолия, в която изпуснатото съдържание от пълния коментар на съответния автор е означено с *καὶ μετ' ὀλίγα* (и след малко) или *καὶ πάλιν* (и отново). От това следва, че е възможно славянският превод да е свидетел за схолията/ите в неизвестен, поне към момента, ръкопис, съдържащ на гръцката катена.

Третата, съвпадаща в славянските източници по среднобългарската и руската редакция перикопа в рамките на гл. 1 – 14 е тази за Ис. 7:15–16,1.

Is. 7:14,2-16	Ис. 7:15-16,1.	Ис. 7:15-16,1.	Ис. 7:15-16,1.
Cyrellus Alexandrinus, 204 A, 205 A	F. I. 461,321 r	Чуд. 184,119 v – 120 r	ВЧМ, 732 – 733
<i>ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· 15 Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται· πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρά, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· 16 Διότι πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρία τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν, Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῆ, ἔρημος ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων.</i>	<i>р̄а Масло и мѣ сънѣсть, прѣжде даже не разоумѣеть· и не изволитъ зла, извереть блгоє· имже прѣже оувѣдѣнїа дѣтицю блага и зла· ѡтиде злобъ іако избрати блгоє·</i>	<i>Масло и медъ сънѣсть прѣжде. даже не разжмѣеть. и не изволитъ зъла. извереть блгоє. имже прѣже оувѣдѣнїа дѣтицю. блага и зъла. ѡтидетъ зловъ. іако избрати блгоє.</i>	<i>Маслѡ и медъ снѣсть прѣже. даже не разоумѣеть, и не изволитъ зла. извереть блгоє. имже прѣже оувѣдѣнїа дѣтицю. блга и зла. ѡнде злѡка іакѡ избрѣти блгоє.</i>
...Ἄθρει δὴ ὅπως, ἵνα δείξη τὸν αὐτὸν ἀληθῶς Θεὸν ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπον,	<i>р̄а Кирилѡво Съмотри како ти сказаетъ и· б̄а съща по истинѣ тогоже члка·</i>	<i>Кѣрилово Съмотри како ти сказаетъ и б̄а съща по истинѣ. тогоде и члка.</i>	<i>ск̄а. кирилово. Смотри како ти сказаетъ и б̄га соуща пѡ истинѣ.</i>

<p>τίθησιν ἐπ' αὐτοῦ τὰ θεῖά τε καὶ τὰ ἀνθρώπινα. ὅτι μὲν γὰρ ἐν σαρκὶ γέγονε κατ' ἀλήθειαν, πειράται πληροφορεῖν, τροφήν αὐτῷ γενῆσθαι λέγων τὴν νηπίοις πρέπουσαν, βούτρῳν τε καὶ μέλι. ὅτι δὲ, καίτοι σὰρξ γεγονώς, οὐδὲν ἦτον ἔσται κρείττων ἁμαρτίας ὡς Θεός, διδάσκει πάλιν ἐπιφέρων εὐθύς· Διότι πρὶν ἢ⁵ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθόν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρία, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν...</p>	<p>КАКО ТИ ПОЛАГАЕТЪ, ДО НЕГО, И БЖѢТВО И ЧЛЧЬСТВО. КАКО ВЪПЛАТИ СѦ ПО ИСТИНѢ. И ПДЬ ЕМОУ БЫ ПДВНА МЛАДЕНЦЕМЪ. И БЫ ПЛЪТѢНЬ, НЕ БЫ ПОВИНЕНЪ ГРѢХУ. ВЪ СЫИ. СЕ ВО ГЛЕТЬ ПРѢЖЕ ОУВѢДѢНІА. ДѢТИЦЖ ЗЛА И ДОБРА.</p>	<p>КАКО ТИ ПОЛАГАЕ ДО НЕГО. И БЖЬСКОЕ И ЧЛЧЬСКОЕ. КАКО ВЪПЛЪТИ СѦ ПО ИСТИНѢ. И ПДЬ ЕМЪ ВЫСТЪ ПДВНА МЛАДЕНЬЦЕМЪ. И БЫВЪ ВЪПЛЪТѢНЬ. НЕ ВЫСТЖ ПОШИНЕНЪ ГРѢХОУ. БЪ СЫИ. СЕ ВО ГЛЕТЬ. ПРѢЖДЕ ОУВѢДѢНІА. ДѢТИЦЮ ЗЛА И ДОБРА.</p>	<p>ТОГЪЖЕ И ЧЕЛОВѢКА КАКО ТИ ПОЛАГАЕТЪ ДО НЕГО. И БЖЕСКОЕ. И ЧЛЧЬСКОЕ. КАКО ВЪПЛАТИ СѦ ПО ИСТИНѢ. И ПДЬ ЕМЪ БЫ. ПДВНА МЛАДЕНЦЕМЪ. И БЫВЪ ПЛОТЪНЪ. НЕ БЫ ПОВИНЕНЪ ГРѢХУ СЫИ. СЕ ВО ГЛЕТЬ ПРѢЖЕ ОУВИДѢНІА, ДѢТИЦЮ ЗЛА И ДОБРА.</p>
---	---	--	--

В тематичен план Ис. 7:15-16 е част от пророчеството на Исайя за Емануил от гл. 7-8. Трябва да се отбележи, че в преславския превод начеващата темата схолия – Ис. 7:14, е от Теодорит Кирски. Защо не е без значение да отчетем това? Защото в пълния коментар сегментацията на библейската перикопа е 7:14,2–16, с коментар, който интерпретира всички тези стихове. В гръцката катенна традиция има известни отлики. В Тип I по Chisianus RVIII 54, f. 115r, сегментацията е κβ' – κδ' (7:14,2-15,1) от |ι|:

κβ' ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, κγ' καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· κδ' 15 βούτυρον καὶ μέλι φάγεται

Втората част на стиха в славянския превод в тази гръцка катенна версия отива в следващата перикопа κε'–κθ' (7:15,2–18,1). Съответствието на славянския превод в тази част е:

κε' πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρία, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· 16 διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθόν ἢ κακόν, κς' ἀπειθεῖ πονηρία τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. (Chis. R.VIII.54, f. 115v).

⁵ emend. ἰ

От схолиите към κβ'–κδ' Chis.R.VIII.54, f. 115r има четири от Кирил Александрийски, три за κβ' (Ис. 7:14,2) и една за κγ' (Ис. 7:15,1):

κβ' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Φασίν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ τῆς τοῦ Ἄχαζ γυναικὸς – ἀληθῶς ἔχον παραληξόμεθα (Срв. **Cyrillus Alexandrinus**, 204 B);

κβ' τοῦ αὐτοῦ σχόλιον τὴν ἁγίαν Παρθένον – καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ παναγίου Πνεύματος (Срв. **Cyrillus Alexandrinus**, 204 C) + εἰ γὰρ καὶ γεγένηται κατὰ σάρκα – καὶ πρὸ παντὸς αἰῶνος ἅγιος ὡς Θεὸς (Срв. **Cyrillus Alexandrinus**, 205C);

κβ' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου κατὰ Λουκὰν εὐαγγελίου Μεθ' ἡμῶν δὲ – τὴν ὑπ' οὐρανόν;

κγ' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Τοῦτ' ἔστιν, ὁμολογήσεις τὸν Θεὸν ἐν ἀνθρωπείᾳ – Λόγος, τότε καὶ γέγονε καὶ μεθ' ἡμῶν (Срв. **Cyrillus Alexandrinus**, 204D–205A) καὶ μετ' ὀλίγα Ἄθρει δὴ ὅπως – ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν (Срв. **Cyrillus Alexandrinus**, 205A).

В тип III по Par. Gr 156, перикопите са организирани по друг начин, на f. 37v е поместена κβ', която включва и съдържанието на κγ', но липсва такова означение. На f.38r се намира κδ'- κε'. Към κβ' в Par. Gr. 156 има само една, и при това двусъставна, схолия от св. Кирил Александрийски:

κβ' φασίν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ τῆς τοῦ Ἄχαζ γυναικὸς – ἀληθῶς ἔχον παραδεξόμεθα (Срв. **Cyrillus Alenxandrinus** 204 B) καὶ μετ' ὀλίγα Ἄθρει δὴ ὅπως – ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν.

От описанието става ясно, че в Par. Gr 156 под номер κβ' има обединяване на първата схолия κβ' 1 от Кирил Александрийски с финалната част на κγ', започваща в Chis.R.VIII.54 с *καὶ μετ' ὀλίγα* („и след малко“). Сравнението на славянските свидетели с гръцкия катенен текст показва, че именно това, което стои в гръцката традиция след *καὶ μετ' ὀλίγα*, отговаря на славянския превод. В хода на сравнителните изследвания на катенните текстове трябва да се има предвид, че означенията на схолиите не са винаги надежден източник дали текстът присъства в определен тип на катената. Тълкуванията към Ис. 7:14–16,1 са пример за обединяване на две схолии в гръцките типове на катената, които могат да имат подобно изражение на описаното в настоящата публикация за славянския превод към Ис. 5:2.

Средната част на славянския превод на Книга на пророк Исайя с тълкувания – от гл. 15, ст. 1 до гл. 51, ст. 23 – както в руските преписи на т.нар. *Тълковни пророци*, така и във *Великите чети-минеи на митрополит Макарий*, е с отстранени коментари. Тя не е запазена в среднобългарската редакция в F.I. 461. Катенният произход на тази част се подсказва както от липсващи библиейски стихове, така и в ръкописната традиция – от изписване с червено мастило на начални букви в отделни думи, които не се намират в началото на библиейски стих. Въз основа на наблюденията върху примерите от първата част на книгата в славянски превод, допускам че е възможно тези букви да са маркери за начало на библиейска перикопа и схолия към нея. Подобно допускане е възможно и

поради факта, че в гръцките ръкописи библейските перикопи са със значително по-малък обем от засвидетелстваното в славянската ръкописна традиция.

В третата част (гл. 52:1–66:24) схолиите към библейските перикопи са предадени като анонимни, както в среднобългарската редакция, така и в руската, но принадлежат на един автор – св. Кирил Александрийски. Пълните съвпадения на перикопи и коментари между среднобългарската и руската традиция на Преславския превод са 35 на брой, частични са в два случая от общия брой 72, запазени само в руската традиция. Предвид това, че славянският превод е с много малък обем дори в сравнение с краткия тип III на гръцката катена, не е странно че са формирани по-големи перикопи от тези в гръцки¹⁵, като към новополучените перикопи е избрана и преведена една схолия, която в гръцките образци, по-специално катенните, в повечето случаи е за част от стих или за отделен стих. В полето на руските ръкописи в тази част има както рубрики, насочващи най-общо за съдържанието например ω $\sigma\tau\rho\tau\iota$ iv $\chi\alpha$ за Ис. 59:4,1–11,1 (Чудовски 184, f. 195v), така и литургически адреси например на $\text{в}\ddot{\text{ъ}}\text{з}\text{н}\ddot{\text{о}}\text{ш}\ddot{\text{е}}\text{н}\ddot{\text{и}}\text{е}$ $\text{г}\ddot{\text{н}}\text{е}$ под $\text{с}\ddot{\text{к}}$ за Ис. 62:10–11 (Чудовски 184, f. 202v), за който стих е известно, че е част от паримия за Възнесение Господне, четвъртък, вечерня (**Рибарова, Хауптова, Илиевски** 1998, 435). Формират се гроздовидни ядра по теми. Съвпадащите тематични ядра в двете ръкописни традиции са единадесет на брой:

- Ис. 52: 11–53:10 = 52:11–12 + 52: 13:15 + 53:1–5,1 + 53:5,2–8 + 53:9–10,1
- Ис. 55:6–10,1 = 55: 6–7 + 55:8–10,1
- Ис. 56: 3–6 = 56:3 + 56:4–6
- Ис. 57:1–14 = 57:1–2 + 57:3–4; 57:5–14
- Ис. 59: 4,2–21 = 59:4,2–11,1 + 59:11,2–15,1 + 59:15,2–21
- Ис. 60:4–12
- Ис. 61:1–62:7 = 61:1–10 + 61:10,2–62;1 + 62:2–5,1 + 62:5,2–7
- Ис. 62:10–63:9,1 = 62:10–11,1 + 62:11,2–12 = 63:1–9,1
- Ис. 65:17–22,1 = 65:17–18,1 + 65:18,2–22,1
- Ис. 66:7–11 = 66:7–9 + 66:10–11
- Ис. 66:20–23 = 66:20–21 + 66: 22–23

В тази част стиховете от Исая са с есхатологично съдържание, а интерпретацията е христологична. Първото тематично ядро, включва стихове, които в богослужебната практика влизат в паримии за вечерня на Велики петък. Първата Ис. 52:11–12 е призив за очищение, втората е Ис. 52: 13:15 е известие за Страстите Христови, Ис. 53:1–5,1 е пророчество за Въплъщението на Спасителя и неговата саможертва заради греховете на човечеството и т.н. В ТСЛ 90, f. 189v в полето има рубрика σ $\sigma\tau\rho\tau\iota$ при 53:1–5,1 $\text{Г}\ddot{\text{н}}\text{е}$ $\text{к}\ddot{\text{т}}\text{o}$ $\text{в}\ddot{\text{р}}\ddot{\text{ж}}\text{е}\ddot{\text{т}}\text{ь}$ $\text{с}\ddot{\text{л}}\text{o}\ddot{\text{у}}\ddot{\text{ж}}$

¹⁵ В това разсъждение се ръководя от идеята, че текстовото развитие е от по-пълнен набор коментари към по-кратък, но предаващ най-важните в догматично отношение идеи в тълкуванията.

нашегоу — и моченъ высть безаконни дѣла наши. Относно сегментацията в славянския превод в сравнение с пълния гръцки коментар трябва да отбележим, че в тематичното ядро Ис. 52:11–53:10 тя съвпада с пълния коментар само в първите два случая, т. е. Ис. 52:11–12 и 52: 13:15. За илюстрация привеждам като пример Ис. 52:11–12:

Cyrellus Alexandrinus, 1161 C	F.I.461, f. 324r	Чуд. 184, f.183rv	ВЧМ, 787
Is. 52:11 Απόστητε, απόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε, ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκευὴ Κυρίου· 12 ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῆ. Πορεύσεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος καὶ ὁ συνάγων ὑμᾶς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ.	Ѡстѣпите ѡстѣпите, изыдѣте ѡт҃ждоу· и нечѣтѣмъ не прикасайте сѧ, изыдѣте ѡ срѣды его. Ѡлжчите сѧ въздвижжшии със҃жды г҃на. тако не съ мѧтежемъ изыдете· ни оубѣжаніемъ ѡтнѣдете· поидетъ во прѣѣ ваши г҃ъ и събирааи вы г҃ъ бѣ излѣвь·	Ѡстѣпите ѡстѣпите изидѣте ѡс҃ждж· и нечистѣмъ не прикасайте сѧ. изидѣте ѡ срѣды его. Ѡлжчите сѧ въздвижжшии със҃жды г҃на. ꙗко не съ мѧтежемъ изидете. ни оубѣжаніемъ ѡтнѣдете, поидетъ во прѣѣ ваши г҃ъ и събирааи и вы г҃ъ бѣ инзлѣвь	Ѡстѣпите ѡстоупите, изыдѣте ѡс҃юдѣ· ꙗ нечѣтѣмъ не прикасаетесѧ, изыдѣте ѡ среды его. Ѡложчитесѧ въздвижжшении сос҃дыи г҃на. ꙗкоу не с мѧтежемъ изыдѣте. ни оубѣжаніемъ ѡидете. ꙗидетцѣ во прѣѣ ваши г҃ъ и събирааи вы г҃ъ бѣ нлѣвь

И в тип I и в тип III стиховете се явяват в част от две перикопи. В Chis. R.VIII.54, f. 217v–218r перикопите са съответно Ис. 52:7,2–11,1:

лδ' ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθά, **λε'** ὅτι ἀκουστήν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου λέγων Σιών· **лз'** βασιλεύσει ὁ Θεὸς σου. **лз'8** ὅτι φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, **лη'** καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται· **лθ'** ὅτι ὀφθαλμοὶ πρὸς ὀφθαλμοὺς ὄψονται, ἡνίκα ἂν ἐλεήσῃ Κύριος τὴν Σιών. **μ'9** ρηξάτω εὐφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ, **μα'** ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτὴν καὶ ἐρρύσατο Ἱερουσαλήμ. 10 καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, **μβ'** καὶ ὄψονται πάντα ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. **μγ'11** ἀπόστητε, ἀπόστητε, **мδ'** ἐξέλθετε ἐκεῖθεν καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε, **ме'** ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς,

и 52:11,2–53:2,1:

мз' ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκευὴ Κυρίου· **μз'** 12 ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῆ πορεύσεσθε, **μη'** προπορεύσεται γὰρ πρότερος ὑμῶν

Κύριος καὶ ὁ ἐπισυνάγων ὑμᾶς ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ. **μθ**'13 Ἴδου συνήσει ὁ παῖς μου καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα. **ν**' 14 ὄν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σέ πολλοὶ –**να**' οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων **νβ**' 15 οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, **νγ**' καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· **νδ**' ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, **νε**' καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσιν. **νς**' ΚΥΡΙΕ, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίμη ἀπεκαλύφθη; 2 ἀνηγγέιλामεν.

В Par Gr. 156, f. 239v-240r перикопите са **μγ–μς**' (Ис. 52: 11) и **μζ**'–**μθ**' (Ис.52:12–15a).

От този преглед става ясно, че славянския превод не съвпада с поне два от трите гръцки катенни типа по сегментация на библейския текст, но има точен паралел със тази в пълния коментар.

Cyrrillus Alexandrinus, 1161 C–D	F. I. 461, 324r	Чуд. 184, 183v	ВЧМ, 787
Ἦοικεν ὁ λόγος, ἡ πρὸς ἐκείνους γίνεσθαι παρὰ Θεοῦ τοὺς διὰ πίστεως συγαγγηγεμένους, καὶ τῆς Ἐκκλησίας χρηματίσαντας τέκνα, ἡ τάχα πρὸς τοὺς ἀγίους μυσταγωγούς, ἀποστόλους δηλονότι, καὶ εὐαγγελιστάς, οἱ φῶς γεγόνασι τῆς ὑπ' οὐρανὸν, τὸν τῶν εὐαγγελικῶν κηρυγμάτων τοῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν γῆν διαπορθμεύοντες λόγον. Τούτους δὴ οὖν ἀποστήναι προστέταξε, καὶ ἀπίστων ἀποφοιτᾶν, ὡς ἀπὸ μεμολυσμένων, διὰ τὸ μέτε πιστεῦειν ἐλέσθαι Χριστῷ, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῖς τῆς Κυριοκτονίας ἐγκλήμασι τὰς ἑαυτῶν ἐνόχους ἀποφῆναι κεφαλάς.	рѡе и се слово глѣтъ кѣ вѣровавъшнѣи мѣ· и чадомъ вывше- мъ црковнымѣ· сѣ же и ѡ аплѣхъ разоумѣти естъ· сѣи во хсѣ заповѣда въ пѣтъ странный не хо- дити· и безаконий не примѣсити сѣ· се же и вѣсѣмъ вѣровавъшнѣи мѣ заповѣдаеть· не прикасати сѣ кѣ сквернѣ безаконный· нѣсть во вѣщѣныи, тъмѣ сѣ свѣтомъ никоєаже· ни хсѣ сѣ сотоноа. (324r)	сѣ и се слово глѣтъ кѣ вѣровавъшнѣи мѣ· и чадомъ вывшемъ црковнымѣ· се же и ѡ аплѣхъ раздмѣти естъ· сѣи мѣ во хсѣ· заповѣда въ пѣтъ странный не ходи- ти· и безаконихъ не примѣсити сѣ· се же и вѣсѣмъ вѣровавъшнѣи мѣ заповѣдаеть· не приколѣсати сѣ кѣ сквернѣ безаконныхъ· нѣсть во вѣщѣныи тъмѣ сѣ свѣтъмѣ никыпѣ ни хсѣ· сѣ сото- ною·	сѣа и се слово глѣ кѣ вѣровавъшнѣи мѣ· и чадѣ вывшнѣи мѣ црковныхъ· сѣ же и ѡ аплѣхъ раздмѣти ѣ· сѣи мѣ во хсѣ, заповѣда вѣ поутъ странный не хѣтъ· и безаконий не примѣсити сѣ· се же и вѣсѣмъ вѣровавъшнѣи мѣ заповѣдаеть· не приколѣсати сѣ кѣ сквернѣ безаконныхъ· нѣ во вѣщѣныи тѣмѣ сѣ свѣтомъ никылаже· ни хсѣ сѣ сѣтонюю·

<p>Ἐξέλθετε δὴ οὖν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε, τοῦτ'ἔστι, τῆς πρὸς αὐτοὺς κοινωνίας ἀποσχοινίσθητε, ὡς μηδ' ὅσον αὐτῶν τῶν ἐθέλειν ἀποθίγειν. ὁ γὰρ ἀπτόμενος πίσεως, φησὶ, μολυνθήσεται· καὶ γὰρ ἔστιν ἀναγκαῖον, τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύσαντας, καὶ δι' αὐτοῦ κεκλημένους εἰς ἀποκάθαρσιν ἀμαρτίας καὶ εἰς μέθεξις ἁγιασμοῦ, τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀμαθίας ἕξω φέρεσθαι φιλεῖν, καὶ ὀλοτρόπως ἔτετογνώμονας παρ' ἐκεῖνους ὑπάρχειν, ἀφορισθῆναί τε εἰσάπαν· οὐδεμία γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, ἀλλ' οὐδὲ μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου... ..</p>			
--	--	--	--

Прегледът на схолията към библейските стихове от **μγ'** до **μη'**, които съответстват на перикопата в славянския превод, показват, че в Chis. R.VIII.54 има пет схолии от св. Кирил Александрийски:

(f. 217v)

μγ' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἵσκειν ὁ λόγος πρὸς ἐκεῖνους γίνεσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ τοὺς διὰ πίσεως συναγηγερμένους, καὶ τῆς Ἐκκλησίας χρηματίσαντας τέκνα καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους, ἀποστόλους;

μδ' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου τοῦτ'ἔστι, τῆς πρὸς αὐτοὺς κοινωνίας ἀποσχοινίσθητε, ὡς μηδ' ὅσον αὐτῶν τῶν ἐθέλειν ἀποθίγειν. ὁ γὰρ ἀπτόμενος πίσεως, φησὶ, μολυνθήσεται·

με' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Οἱ γὰρ ὅλως τῇ πίστει τιμήσαντες τὸν Ἐμμανουήλ, καὶ τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως κοινωνοὶ γεγονότες, διὰ τοῦ μεταλαχεῖν ἁγίου Πνεύματος, ἐμπλησθῆναι τε τῶν ἱερῶν αὐτοῦ χαρισμάτων, σκευοφοροῦσι Θεῶ.

(f. 218r)

μζ' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Οὐ γὰρ ὡς φυγόντας, ἤγουν δεδιότας, τῶν Ἰουδαϊκῶν ταγμάτων ἀποφοιτῶν ἐπιτάττει, ἀνεμιένως δὲ μᾶλλον καὶ οἶον ἐπ' ἐξουσίας, ὡς παραιτουμένους τὸ συνδιαιτᾶσθαι θέλειν τοῖς οὕτω μεμολυσμένοις, καὶ συναριθμεῖσθαι βεβήλοις καὶ πονηροῖς.

μη' τοῦ ἁγίου Κυρίλλου τὸ καταπτοῦν τῶν ἱερῶν κηρυγμάτων τοὺς διακομιστάς μᾶλλον δὲ πῶς οὐχ ἅπαντα αὐτοῖς τὰ κατ' εὐχὴν ἐκβήσεται, καὶ διὰ ψιλῆς ὥσπερ ὁδοῦ δραμοῦνται κηρῦπτοντες;

От тях в Pag. Gr. 156, f. 239v присъстват μγ', μδ', μζ' и μη'. Както се вижда от приведените текстове от среднобългарската и руската традиции, към славянския превод имат отношение само μγ' и μδ'. Те обаче са обединени в един общ коментар, към който има една добавка, намираща се в пълния коментар на сравнително близко място в до последния текст, включен в схолията. Ето защо ми се струва основателно да се очаква присъствие на подобна по-дълга схолия в гръцката подложка. „Изпуснатите“ в славянския превод схолии от други автори според тип I са най-многобройни именно за μγ', където се откриват по една схолия от Теодор Хераклеот, Теодорит Кирски и Евсевий Кесарийски.

Направените паралели позволяват да се направят следните основни изводи.

Трябва да се изследва комплексната славянска традиция, защото среднобългарската ръкописна традиция е непълна и ни представя само една част от Преславския превод и изводите правени само въз основа на нея са непълни. Паралеленото изследване с проби от гръцките катени показва, че е недостатъчно да се работи само с пълния текст на коментара по изданието в *Patrologia Graeca*, тъй като някои решения за състава в превода могат да се обяснят само с използвания гръцки източник. Изследването на схолията на св. Кирил Александрийски в славянския превод, също както и изследването на Теодуловите и Йоан Златоустовите схолии насочва към хипотезата, че славянския превод пази неизвестно или недостигнало до нас извлечение от гръцката катена, която е имала повече от известните ни днес разклонения към края на IX и началото на X в., а най-ранните гръцки ръкописи са от около средата на X в. Важно е да се направят подобни наблюдения и върху тип II от гръцката катена, с образци от който към момента не разполагам.

ЛИТЕРАТУРА

- Basilio:** San Basilio. Commento al Profeta Isaia. Parte seconda. testo, introduzione, versione e note del Sac. Pietro Trevisan D.P.S.S. Torino, 1939.
- Batalova 2017:** S. Batalova. The Isaiah Code: Highlights in the history of a catena in Slavic tradition. – *Scripta&e-Scripta*, 16–17, 2017, 83–96.
- CPG:** M. Geerard. Catenae in Isaiam. – In: *Clavis Patrum Graecorum*. Vol. IV. Concilia-Catenae. Turhhout, 1980, 216–217.

- Cyril of Alexandria:** Cyril of Alexandria. Select Letters, edited and translated by Lionel Wickham. Oxford, 1983.
- Cyrillus Alexandrinus:** Cyrillus Alexandrinus. Commentarius in Isaiam Prophetam. – In: Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca. Ed. J.-P. Migne. T. 70. Paris, 1864, 9–1450.
- Faulhaber 1899:** M. von Faulhaber. Die Propheten-Catenen nach römischen Handschriften. Feiburg im Breisgau, 1899, 39–86.
- Holmes, Parsons 1827:** R. Holmes, J. Parsons. Vetus testamentum Graecum cum variis lectionibus. Vol. 4. Isaias. Oxonii, 1827
- Karo et Lietzmann 1902:** G. Karo, J. Lietzmann. Catenarum Graecarum Catalogus. Goettingen, 1902.
- Montfaucon 1707:** B. de Montfaucon. Collectio nova patrum et scriptorum graecorum: Eusebii Caesariensis, Athanasii, & Cosmae Aegyptii. Parisiis, 1707.
- Rahlfs 1914:** A. Rahlfs. Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments. Berlin, 1914 (=Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen Bd 2.).
- Thomson 1998:** F.J. Thomson. The Slavonic translation of the Old Testament. – In: Interpretation of the Bible. Ljubljana – Sheffield, 1998, 605–920.
- Weiber, Skurko, Smidt 2009:** E. Weiber, A.I. Skurko & S.O. Smidt (hrgs.). Die grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskij Spisok, 9.–23. Mai (Monumenta Linguae Slavicae dialecti veteris, 53.2). Freiburg/Br., 2009, 710–815.
- Ziegler 1939:** J. Ziegler. *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum. Isaias*. Vol. V. 14. Göttingen, 1939.
- Баталова 2013:** Ст. Баталова. „Об Исаевом Пророчестве“ в Ф. I. 461 (РНБ, Санкт-Петербург) – екзегеза или библейский текст? – *Byzantinoslavica*, 71, 2013, 1-2, 211–232.
- Баталова 2016:** Ст. Баталова. Жанр и структура: Наблюдения върху славянската преводна тълковна версия на Книга на пророк Исайя. – В: Кирило-Методиевски студии, т. 25. София, 2016, 405–423.
- Евсеев 1897:** И. Е. Евсеев. Книга пророка Исаии в древне-славянском переводе: В двух частях. Санкт-Петербург, 1897.
- Мострова 2008:** Т. Мострова. Книгата на пророк Исайя във Великите чети-минеи на митрополит Макарий. – In: *Jews and Slavs*. Vol. 20. Sofia, 2008, 281–290.
- Мострова 2009:** Т. Мострова. За идентифицирането на тълкуванията към книгата на пророк Исайя във Великите чети-минеи. – In: *Text – Sprache – Grammatik. Slavische Schriftum der Vormoderne. Festschrift für Eckhard Weiber*. München – Berlin, 2009, 239–250.
- Рибарова, Хауптова, Илиевски 1998:** З. Рибарова, З. Хауптова, П.Хр. Илиевски. Григоровичев паримејник: Т. 1. Скопје, 1998.